

AÇIK CEZAEVİ DOĞU TÜRKİSTAN

Prof. Dr. Salih AYNURAL*

Öz

Çin son birkaç yıldır gözünü karartmış; Doğu Türkistan'da hem dini, hem de milli kültürü yok etme ve Türkleri Çinileştirme politikalarına hız vermiştir. Beyin yıkama ve güvenlik önlemi adına milyonlarca insanı toplama kamplarına toplamış; Doğu Türkistan'ı adeta açık cezaevi haline dönüştürmüştür.

Anahtar kelimeler: Kültür Soykırımı, Asimilasyon, Açık Cezaevi, Yasaklar.

Eastern Turkistan A Prison Camp

Abstract

China has been dazzling for the last few years; It has accelerated the policies of destroying both religious and national culture in East Turkestan and making the Turks Chinese. In the name of brainwashing and security measures, it recruited millions of people to concentration camps; It has turned East Turkistan into an open prison.

Keywords: Cultural Genocide, Assimilation, Prison Camp, Prohibits.

Giriş

Türkiye'nin yaklaşık iki katı büyüklüğünde (1.8 milyon km²), yirmi milyondan fazla Türk'ün (çoğunluğu Uygur olmak üzere, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar) kadim yurdu olan Doğu Türkistan, 1759 yılında Çin-Mançu işgaline uğramış; bu dönemden sonra 1863, 1933 ve 1944 yıllarında bağımsızlığını ilan etmişse de kısa sürede Çin tarafından tekrar işgal edilmiştir. Kısacası Çin, Doğu Türkistan'ı yaklaşık 250 yıldır işgal altında tutmakta, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını sömürmekte, Türk ve Müslüman olan halkına dönem dönem büyük zulümler yaşatmaktadır.

Doğu Türkistan, Çin için çok stratejik bir bölgedir. Çin'in batıya açılan kapısıdır. Londra'dan başlayan İpek Yolu, Doğu Türkistan'dan geçerek Pekin'e ulaşmaktadır. Ayrıca Doğu Türkistan'ın sekiz ülkeyle sınırı olması da önemli özelliklerinden biridir. Bölgenin petrol, doğal gaz ve kömür üretimi hayli

* Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yüksek Danışma Kurulu Üyesi.

yüksektir. Nitekim 2014 yılında Doğu Türkistan'da 143 milyon ton kömür çıkarılmıştır. Bu miktar bütün Çin'de çıkarılan kömürün %40'ına tekabül etmektedir. Aynı yıl çıkarılan petrol miktarı 27.39 milyon tondur. Bu rakam neredeyse Türkiye'nin bir yıllık ham petrol tüketimine denktir. Doğal gaz üretimi ise 29.15 milyar m³'tür.¹ Çıkarılan diğer madenler hesaba katılmasa bile sadece petrol, doğal gaz ve kömür üretiminin ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Doğu Türkistan'ın stratejik konumda olmasının diğer bir sebebi; Batı Türkistan (Orta Asya) Cumhuriyetleri'nden Çin'e uzanan doğal gaz ve petrol boru hatlarının güzergahı üzerinde olmasıdır. 2006 yılında Kazakistan'dan Çin'e yıllık önce 10 milyon ton, daha sonraki eklemelerle 20 milyon ton kapasiteli boru hattı döşenmiştir. Ayrıca Batı Türkistan Cumhuriyetleri'nden Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan doğal gazının Çin'e ihracı için 2009 yılında 8800 km uzunluğunda, yıllık 55 milyar m³ kapasiteli doğal gaz boru hattı faaliyete geçirilmiştir.² Bir noktada Doğu Türkistan, Çin'in hem enerji kaynağı hem de enerji koridorunu oluşturmaktadır.

Doğu Türkistan halkı 250 yıldır esaret altında bulunmasına rağmen, son dönemlerde gördüğü şiddet, baskı, zulüm ve asimilasyon politikalarına daha önce bu denli şahit olmamıştır. Kadim Türk yurdu 1949 yılından itibaren, bir yandan Çinli istilasına uğrarken, diğer yandan dini ve kültürel soykırıma tabi tutulmaktadır. Çin bunca çabaya rağmen, yıllardır Doğu Türkistanlıların dini ve kültürel kimliklerini korumalarından son derece rahatsızlık duymakta, bu kimliği ortadan kaldırmak için her türlü şiddet ve baskıya başvurmaktadır. Biz bu makalemizde; son yıllarda Çin'in uygulamaya koyduğu şiddet ve asimilasyon politikalarını göz önüne koymaya çalışacağız.

Doğu Türkistan'da Çin'in Aldığı İnsanlık Dışı Güvenlik Önlemleri

Son birkaç yıldır Doğu Türkistan, Çinli yetkilerin uyguladıkları politikalarla açık cezaevine dönüştürülmüştür. Cezaevine atılanlar, cezaevinden farksız toplama kamplarına gönderilenler haricinde, diğer Doğu Türkistanlılar da adeta açık cezaevinde yaşamaktadır. Nitekim bugün Doğu Türkistan'da kamerasız ne bir cadde, ne bir sokak, ne bir camii, ne de bir okul kalmıştır. Hatta cezaevi ve toplama kamplarında insanlar banyolarına varıncaya kadar kameralar ile izlenmektedir.³ Özellikle Doğu Türkistanlıların yoğun yaşadığı Kaşgar ve Hoten gibi şehirlerde güvenlik önlemleri hat safhaya çıkarılmış durumdadır. Bu şehirlerde insanlar her birkaç yüz metrede 8-10 kamerayla takip edilmektedir. Nitekim 2017 yılında Hoten iline bağlı Karakaş ilçesinde okulların, camilerin, sokakların ve caddelerin gözetimi için 35 bin kamera

¹ J. Duan, "The Energy Industry in Xinjiang, China: Potential, Problems and Solutions", <https://www.powermag.com/energy-industry-xinjiang-china-potential-problems-solutions-web>, January 1, 2016.

² E. Chow - L. Hendrix, "Central Asia's Pipelines: Fields and Dreams and Reality", *The National Bureau of Asian Research*, NBR Special Report 23, September 2010, s. 3.

³ Sean R. Roberts, "Fear and Loathing in Xinjiang: Ethnic Cleansing in the 21st Century", https://www.faiobserver.com/region/asia_pacific/xinjiang-uighur-muslims-internment-camps-china-human-rights-news-54321/, December 17, 2018.

ihalesi yapılmıştır.⁴ Bu kameralar gece görüşlü olup, plakaları okumakta, sürücünün yüzünü tanımlamaktadır.⁵ Kısacası Doğu Türkistan'da insanlar en üst teknoloji ile takip edilmektedir.⁶ Son dönemde Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da teknik takip ve gözetlemeyi daha da etkinleştirmek için ciddi bir bütçe ayırmış, on binlerce yeni güvenlik görevlisi atamıştır.⁷ Çin kaynaklarına göre, Doğu Türkistan'da güvenlik için ayrılan bütçe yıllık 9.16 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış, genel güvenlik bütçe artışının 8 katıdır.⁸ Kısacası Çin, Doğu Türkistan'da çok gelişmiş polis devleti kurmuştur. Neredeyse her beş yüz kişiye bir karakol düşmektedir.⁹

Doğu Türkistanlıların kendi topraklarında seyahat ve hareket özgürlükleri de kısıtlanmış durumdadır. Türkler çok sık aralıklarla güvenlik kontrolüne tabi tutulmakta; bu kontroller sırasında üstler aranmakta, kimliklere bakılmakta, yüz taraması yapılmaktadır. Ayrıca akıllı telefonlar kontrol edilmekte gerekirse içerikleri indirilmektedir. Bu içeriklerde dini veya milli bir bulguya rastlanırsa derhal tutuklama gerçekleşmektedir. Bunlarla birlikte akıllı telefonlara gizlice casus yazılımlar yüklenmektedir. Türklerin her türlü yazışmaları, yurtiçi ve yurtdışı konuşmaları bu yazılımlar sayesinde takip edilmektedir.¹⁰ Dolayısıyla birçok Doğu Türkistanlı akıllı telefon kullanmayı bırakmış durumdadır. Ayrıca çipli kimlik kartları vasıtasıyla da kimlerin nerede oldukları anında görülebilmektedir. İş veya seyahat amaçlı başka şehre gitmek isteyen Türkler, polis merkezlerine veya halk ofisi denilen yerlere müracaat etmek zorundadır. Ancak oradan çıkan izinle seyahatlerini gerçekleştirebilmektedirler.

Bu kontroller öyle can sıkıcı hale gelmiştir ki, bazen bir km'lik yolda dört beş kez kontrol yapılmaktadır.¹¹ Tren istasyonlarında Doğu Türkistanlılar bilet almadan önce güvenlik kontrolüne tabi tutulmakta, bilet alımından sonra çantaları tekrar açtırılmaktadır.¹² Bu uygulamalar sadece Türkler için geçerliliğini sürdürürken Çinliler bu tür kontrole tabi tutulmamaktadır. Dolayısıyla Türklerin zamanının bir kısmı kontrol noktalarında sıra beklemekle geçmektedir. Çinli yetkililer, Çinlilerin Doğu Türkistan'ı kalkındırma ve geliştirmeye geldiklerini dolayısıyla onlar için kontrol noktalarında "yeşil kanallar" oluş-

⁴ Ben Dooly, "Chinese firms cash in on Xinjiang's growing police state", <https://www.afp.com/en/chinese/-firm-cash-xinjiangs-growing-police-state>, Jun 27, 2018.

⁵ <https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

⁶ <https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-re-education-camps-cracking-down-on-islam/10,249426>.

⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporu, https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf, September 2018, s. 3.

⁸ Emily Feng, "Crackdown in Xinjiang: Where have all the people gone?", <https://www.ft.com/content/ac0ffb2e-8b36-11e8-b18d-018173a0340>, August 5, 2018, s. 57.

⁹ <https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

¹⁰ <https://www.asiasociety.org/blog/asia/whats-happening-xinjiang-four-questions-about-chinas-human-rights-crisis>, October 29, 2018.

¹¹ Adı geçen rapor, s. 58.

¹² <https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

turdıklarını, oysa Müslüman Türkler arasından teröristler çıkması sebebiyle onların kontrol edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.¹³ Kısacası her bir Doğu Türkistanlı, Çinliler tarafından potansiyel suçlu ve terörist olarak görülmektedir. Nitekim her fırsatta 12-65 yaş aralığındaki Türklerin DNA'ları toplanmakta, gözbebekleri taranmakta, ses kayıtları,¹⁴ kan örnekleri ve parmak izleri alınmaktadır.¹⁵ Hatta insanları geriye ve ileriye yürüterek, yürüyüş stilleri bile videoya kaydedilmektedir.¹⁶

Türklerin her hareketinden şüphe duyulmaktadır. Mesela bir Türk, aracının deposunu tam doldurduğunda; acaba molotof kokteyl mi, yoksa intihar saldırısı mı yapacak? kuşkusuna kapılmaktadır.¹⁷ Nitekim Buluntay Kasabası'nda hükümet yetkilileri, torna ve kibrit işiyle uğraşan Türkleri silah yapabilirler korkusuyla gözetim altında tutmaktadır.¹⁸ Doğu Türkistan'da Türklerin internet kullanımı oldukça sınırlandırılmış aynı zamanda sıkı denetim altına alınmıştır. Uluslararası basın mensuplarının bu bölgeye izinsiz girmesi de men edilmiştir.¹⁹ Doğu Türkistan'a giden turistler bile gözetim altında tutulmaktadır. Kimlerle görüştikleri, geliş amaçlarının ne olduğu bir bir öğrenilmeye çalışılmaktadır. Yabancıların Türklerle konuşmaları da çok zordur. Türkler başımıza bir şey gelir korkusuyla yabancılarla konuşmaktan ve temas kurmaktan imtina etmektedir. Çünkü yabancılarla görüşmek, her hangi bir Türk için toplama kampına gönderilme sebeplerinden birisidir. Doğu Türkistan'da Türkler nerdeyse 24 saat izlenmektedir.²⁰ Bu durum Çin baskısının ne kadar acımasız ve şiddetli olduğunu çok açık bir surette göstermektedir. Doğu Türkistan'daki baskı ve zulüm, özellikle Tibet Otonom Bölge Komünist Parti Sekreteri Chen Quan Guo'nun 2016 yılının Ağustos ayında Doğu Türkistan'a atanmasından sonra müthiş bir şekilde artmıştır.²¹

Çin aldığı yeni bir kararlar Doğu Türkistanlıların; Afganistan, Cezayir, Azerbaycan, Mısır, Endonezya, Irak, İran, Kazakistan, Kenya, Kırgızistan, Libya, Malezya, Nijerya, Pakistan, Rusya, Suudi Arabistan, Somali, Güney Sudan, Suriye, Tacikistan, Tayland, Türkiye, Türkmenistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Özbekistan ve Yemen'e gitmelerini yasaklamıştır. İlginç olan bu ülkelere yasaktan önce giden Doğu Türkistanlıların dahi sorguya çekilmesi, bu seyahatlerinden dolayı suçlanarak toplama kamplarına gönderilmesidir.²²

¹³ *Adı geçen rapor*, s. 17.

¹⁴ Tanner Greer, "48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp", <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-chinese-concentration-camp/>

¹⁵ *Adı geçen rapor*, s. 17.

¹⁶ *Adı geçen rapor*, s. 77.

¹⁷ <https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-re-education-camps-cracking-down-on-islam/10249426>.

¹⁸ *Adı geçen rapor*, s. 24.

¹⁹ M. Maochun Yu, "China's Final Solution In Xinjiang", <https://www.hoover.org/research/chinas-final-solution-xinjiang>, October 9, 2018.

²⁰ <https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-re-education-camps-cracking-down-on-islam/10249426>

²¹ *Adı geçen rapor*, s. 1.

²² *Adı geçen rapor*, s. 15.

Çinli yetkililer Doğu Türkistan'da yaşayan tüm etnik halkı üç sınıfa ayırmıştır. Güvenilir, şüpheli ve güvenilirmez. Çinliler güvenilir sınıfına girmektedir. Onlar her türlü serbestliğe sahiptir. Türkler ise şüpheli veya güvenilirmez sınıfındadır. Onların hareket serbestliği sınırlıdır.²³ Doğu Türkistan'da insanlar sadece kendilerinden sorumlu değildir. Aynı zamanda aile fertlerinden de sorumludur. Aile fertlerinden herhangi birisi gözaltına alındığı takdirde, bütün aile potansiyel suçlu durumuna düşmektedir.²⁴ İnsanlar o derece korkutulmuştur ki; kapıları çalındığında (polisler gelip toplama kamplarına götürürlerse orada üşümeylem diye) derhal ceket veya hırkalarını giyerek kapıyı açmaktadırlar.

Sadece Doğu Türkistan veya Çin'de yaşayan Türkler değil, başka ülkelere kaçıp yerleşen Türkler de sıkı takip altında tutulmaktadır. Yurtdışındaki Doğu Türkistanlılardan aktif bir şekilde Doğu Türkistan'daki haksızlık ve zulümleri eleştirenler, bu eleştirilerine son vermedikleri takdirde akrabalarının tutuklanacağı tehdidiyle sindirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim bu tehditlere boyun eğmeyen ABD'inde Hür Asya radyosunda çalışan dört Uygur'un akrabaları tutuklanmıştır.²⁵ Aynı zamanda Çinli yetkililer bazı Doğu Türkistanlıları, ailelerine işkence yapacakları tehdidi ile casusluğa zorlamakta, onlar vasıtasıyla bütün dünyadaki Doğu Türkistanlıların faaliyetlerini yakından takip etmektedir.²⁶ Ayrıca insanların birbirlerini ihbar etmeleri teşvik edilmektedir. Nitekim Çinli polisler suçsuz yere gözaltına aldıkları insanlara, "eğer beş vakit namaz kılan üç veya dört kişinin ismini verirseniz sizi serbest bırakırız" şeklinde ahlaksız tekliflerde bulunmaktadır.²⁷ Bu nedenle Türkler birbirleriyle görüşme ve konuşmayı sınırlamaya başlamışlardır.²⁸ Ayrıca Çin devleti, şiddet ve zulüm nedeniyle başka ülkelere kaçan Doğu Türkistanlıların iadesi için söz konusu ülkelere baskı yapmaktadır. Dolayısıyla Çin baskısından yurtdışına kaçmak zorunda kalan birçok Doğu Türkistanlı korku ve endişe içinde yaşamaktadır. Özellikle Çin'in öncülük etmesiyle kurulan Şangay İşbirliği Örgütü üyeleri Çin'in isteklerine karşı çıkamamaktadır. Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların anlattıklarına göre; yurtdışındaki Doğu Türkistanlılar bütün mal varlıkları ve sermayeleri ile birlikte Çin'e dönmeye zorlanmakta, Doğu Türkistan'da yaşayan aileleri ile irtibat kurmaları engellenmektedir.

Doğu Türkistan'da Toplama Kampları

Doğu Türkistan'da toplama kamplarının kurulmasının ana gayesi; İslam inancını ve Türk kültürünü ortadan kaldırmaktır. Bu kampların inşasına

²³ <https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-education-camps-cracking-down-on-islam/10249426>

²⁴ Adı geçen rapor, s. 3.

²⁵ Gene A. Bunin, "We're a people destroyed: Why Uighur Muslims across China are living in fear", theguardian.com/news/2018/aug/07/why-uighur-muslims-across-china-are-living-in-fear

²⁶ Steve Chao, "Exposed: China's surveillance of Muslim Uighurs", <https://www.aljazeera.com/blogs/asia/2019/01/exposed-china-surveillance-muslim-uighurs-190130011449217.html>

²⁷ Adı geçen rapor, s. 30.

²⁸ Adı geçen rapor, s. 74.

2012 yılında başlanmış, 2016 yılının sonlarına doğru Yeniden Eğitim Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi, Eğitim Yoluyla Dönüşüm Merkezi adı altında bu kamplar faaliyete geçirilmiştir. Çinli yetkililer uzun bir süre bu kampların varlığını inkar etmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler, Avrupa Parlamentosu, Uluslararası İnsan Hakları örgütlerinin toplama kamplarının varlığını kanıtlayan raporlar yayımlaması üzerine, bu kampların toplama kampları değil, kendilerini geliştirmek isteyen Doğu Türkistanlı gönüllülerin katıldığı kamplar olduğunu öne sürmeye başlamıştır. Oysa söz konusu kamplarda kalıp da yurt dışına çıkanların ifadelerine göre; bu kamplar eğitim veya meslek edindirme kampları değil, resmen beyin yıkama merkezi ve hapishanedir. Nitekim bu kamplara insanlar cebren götürülmektedir. Özellikle dini ve milli hassasiyeti olanlar çeşitli bahanelerle bu kamplara gönderilmektedir. Nitekim araştırmacı yazar Tanner Greer, toplama kamplarına gönderilmenin bahanelerini dipnotta zikrettiğimiz şekilde ortaya koymuştur.²⁹ Bu kamplara sadece Doğu Türkistan'da yaşayanlar değil, Çin'in başka bölgelerinde ikamet eden Türkler de alınmaktadır. Bu nedenle kendi hemşerilerini istihdam eden iş yeri sahipleri Doğu Türkistanlı işçi bulmakta zorlanmaktadır.³⁰

Doğu Türkistan'da her geçen gün toplama kamplarına gönderilenlerin sayısı artmakta buna paralel olarak toplama kamplarının sayısında ve kapasitesinde de büyük artışlar kaydedilmektedir. Nitekim Avusturya Politika Enstitüsü'nün araştırmaları sonucunda, 2016 yılında açılan 28 kampın kapasitesi son iki yıl içinde beş kat artış göstermiştir. Birleşmiş Milletlerin tespitine göre, Aralık 2018 tarihinde 1.1 milyon Doğu Türkistanlı toplama kamplarında tutulmaktadır.³¹ Çin üzerine araştırmaları ile tanınan araştırmacı yazar Adrian

²⁹ Nitekim Tanner Greer, Foreign Policy'de yazdığı makalede toplama kamplarına gönderilmenin 48 nedenini şöyle açıklamıştır: 1- Pusula bulundurmak, 2- Yetkililerle tartışmak, 3- Çin'in bazı ülkelerden geride olduğunu söylemek, 4- Birden fazla bıçağa sahip olmak, 5- Mahalli yetkilileri şikayet etmek, 6- VPN kullanmak, 7- WhatsApp kullanmak, 8- Sigara kullanmamak, 9- Kimliği üzerinde bulunmamak, 10- Ebeveynin vefatında ağlamak, kederlenmek, 11- Yetkililerin DNA için materyal almalarına engel olmak, 12- Yurtdışında hazırlanmış video izlemek, 13- Çin bayrağı önünde başörtüsü takmak, 14- 45 yaşın altında başörtüsü takmak, 15- Camiye gitmek, 16- İbadet etmek, 17- Oruç tutmak, 18- Dini sohbetler dinlemek, 19- Gözbebeğini taratmamak, 20- Telefona indirilen şeyleri yetkililere göstermemek, 21- Yetkililere ses kaydını vermemek, 22- Okulda ana dilinde konuşmak, 23- Resmi kuruluşlarda ana dilinde konuşmak, 24- Herhangi bir şekilde yurtdışında birisiyle konuşmak, 25- Arap harfleri ile yazılmış tişört giymek, 26- Zorunlu propaganda derslerine katılmamak, 27- Zorunlu bayrak çekme seremonisine katılmamak, 28- Tam sakallı olmak, 29- Dini semboller taşıyan kıyafetler giymek, 30- Ortak mücadele seanslarına katılmamak, 31- Ortak mücadele seanslarında kendini veya aile üyelerini ifşa etmemek, 32- Polis tarafından tutuklandığında kendini öldürmeye çalışmak, 33- Eğitim kamplarında (toplama kamplarında) intihara teşebbüs etmek, 34- Geleneksel (İslami) cenaze töreni yapmak, 35- Birden fazla aileyi polis merkezine haber vermeden davet etmek, 36- Bu sayılanlarla ilgili kişilerle ilişkili olmak, 37- Çok çocuk sahibi olmak, 38- Alkol almamak, 39- Kardeş olma programı altında eve gelenlerin yemesine, içmesine ve kalmasına izin vermemek, 40- Yiyecek depolamak, 41- Çadır bulundurmak, 42- Kaynak ekipmanı bulundurmak, 43- Güneş doğmadan kahvaltı yapmak (oruç tutma şüphesi), 44- Yurtdışına kendi başına çıkmak, 45- Başka birisine küfür etmemesini söylemek (dindarlık kaygısı), 46- Başka birisine günah işlememesini söylemek, 47- Yurtdışına çıkan birisini tanımak, 48- Yurtdışına seyahat eden birisiyle konuşmak (Tanner Greer, "48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp", <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-chinese-concentration-camp/>)

³⁰ Gene A. Bunin, "a.g.m."

³¹ Lily Kuo, "If you enter a camp, you never come out: inside china's war on Islam", theguardian.com/World/2019/jan/11/if-you-enter-a-camp-you-never-come-out-inside-chinas-war-on-islam

Zenz'in tahminlerine göre, bu rakam Mart 2019'da 1.5 milyona yükselmiştir.³² Maalesef şu anda Doğu Türkistan'da, yakınlarından en az bir kişinin toplama kampına alınmadığı tek bir insan yoktur. Toplama kampları o derece kalabalıklaşmıştır ki, insanlar yatacak yer bulmakta zorlanmakta, nöbetleşe yatakları kullanmaktadır. Bu nedenle kamp yetkilileri daha fazla insan getirilmesi için yalvarırken, hükümet yetkilileri polislerin daha fazla tutuklama yapmalarını ve toplama kamplarına göndermelerini teşvik etmektedir.³³ Nitekim 2016 yılının sonlarından itibaren keyfi tutuklamalar artmaya başlamıştır.³⁴

Toplama kamplarına gönderilenler neden gönderildiklerini ve ne kadar süre bu kamplarda kalacaklarını bilmemektedir. Üstelik kamplardaki gayri insani şartlar, fiziksel ve psikolojik tacizler; hamile ve lohusa kadınların, engellilerin, yaşlı insanların ısrarla kamplarda tutulması hayatı çekilmez hale getirmektedir.³⁵ Bir dönem toplama kamplarında kalıp daha sonra yurtdışına kaçanların ifadelerine göre, Doğu Türkistanlılar dinlerini ve kültürlerini inkara zorlanmaktadır. Komünist ideoloji ve Çin milliyetçiliğini benimsemeleri, her sabah Çin milli marşını okumaları,³⁶ Çince öğrenmeleri, bazı kamplarda yemek öncesi besmele yerine Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'e teşekkür etmeleri istenmektedir.³⁷ Uzun bir süre bu toplama kamplarında kalan Omir Bekali, kampta kaldığı süre içinde özellikle Müslümanlar için mübarek bir gün olan Cuma günlerinde domuz eti yemeye zorlandıklarını belirtmektedir.³⁸ Çince en az bin karakter öğrenmeyen Türkler kamplardan çıkarılmamaktadır. Ayrıca herhangi bir infiale meydan vermemek için, toplama kamplarında ölen insanların ailelerine baskı yapılarak, cenazelerin gece yarısı yıkanmadan, namaz kılınmadan gömülmesi sağlanmaktadır.³⁹ Türkler o derece baskı altındadır ki, aylardır toplama kamplarında olan akrabaları sorulduğunda; onların mektepte veya eğitimde olduklarını söylemektedirler. Çünkü gerçekleri dile getirenler derhal tutuklanarak toplama kamplarına gönderilmektedir. Doğu Türkistan'da toplama kampları korkulu bir rüyaya dönüşmüştür. Nitekim Hoten şehrinde "Eğer Lop'daki toplama kampına girersen bir daha çıkışın olmaz." söylemi yaygınlaşmıştır.⁴⁰ Hülusa toplama kampları Doğu Türkistanlılar için birer travma merkezi haline gelmiştir.

Doğu Türkistan'da baskı o hale gelmiştir ki; Türklere yapılan şiddet ve baskıyı tenkit eden insaf sahibi bazı Çinli aktivistler bile, gözdağı amacıyla

³² <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/26/xinjiang-crackdown-must-continue-top-china-leader-says>

³³ *Adı geçen rapor*, s. 12.

³⁴ Catherine Putz, "Kazakhstan and the Xinjiang Problem", <https://thediplomat.com/2018/09/kazakhstan-and-the-xinjiang-problem/>

³⁵ *Adı geçen rapor*, s. 2.

³⁶ <https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-re-education-camps-cracking-down-on-islam/10249426>.

³⁷ Catherine Putz, "a.g.m."

³⁸ <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-ughur-muslim-education-camps-forbidden-beards-pray-pork-xinjiang-a8835861.html>, 22 March, 2019.

³⁹ *Adı geçen rapor*, s. 47.

⁴⁰ Lily Kuo, "a.g.m."

toplama kamplarının yolunu tutmaktadır.⁴¹ Hatta yıllarca hapisanede yatmış, cezasını çekmiş Doğu Türkistanlılar da tahliyelerinden sonra siyasi eğitim alacakları gerekçesiyle toplama kamplarına gönderilmektedir.⁴²

Kanunen, toplama kamplarında kalanların avukatları ile görüşme hakları bulunmaktadır. Fakat bu haklarını fiiliyatta kullanamamaktadırlar. Haftada bir gün telefonla çok kısıtlı süre dışında, akrabalarla görüşmek de yasaklanmıştır.⁴³ Telefon görüşmeleri de kayıt altında yapılmaktadır. Ancak kamp yetkililerinin standartlarına göre iyi hal gösteren bazı kişilerin, birkaç günlüğüne evlerine gitmelerine izin verilmektedir. Kamplarda tutukluların birbirleriyle konuşmalarına da müsaade edilmemektedir.⁴⁴ Kısacası Çinli yetkililer, her fırsatta toplama kamplarını eğitim kampları olarak tanımlasalar da gerçekler çok farklıdır. Bu kamplara sadece dışarıdan bakmak bile yeterlidir. Gözetleme kuleleri, yüksek duvarlar ve dikenli tellerle çevrili kampların görünüşü bile cezaevinden farksızdır. Bu toplama kamplarının gerçek amaçlarının ne olduğu bazı Çinli bürokratların açıklamalarından daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim Çin'in ABD büyükelçisi bir beyanatında; "söz konusu kamplardaki faaliyetlerin Doğu Türkistanlıları normal insan haline getirme çalışmaları" olduğunu ifade etmiştir. Başka bir yetkili, "İslam ideolojik bir hastalıktır. Dolayısıyla zikredilen kamplar bu hastalığı tedavi edecek hastanelerdir."⁴⁵ açıklamasıyla gerçeğin ne olduğunu net bir şekilde beyan etmiştir. Vahim olan bir gerçek de, Komünist Partisi'nin Doğu Türkistanlıları kanserli tümöre benzetmesidir.⁴⁶

Çin hükümeti milyonlarca Doğu Türkistanlıyı toplama kamplarına gönderirken; tutuklular arasında kirada oturanların kiralarını nasıl ödeyeceği, çocuklarına ve ailede geride kalanlarına kimlerin bakacağı, iş sahiplerinin iş yerlerinin ne olacağı⁴⁷ gibi önemli detayları görmezden gelmektedir.

Çinli yetkililer bağımsız gazetecilerin bu kampları ziyaretlerine izin vermemektedir.⁴⁸ Ancak kendi davet ettikleri yabancı gazeteci, diplomat ve sairlerine, belirli kamplar gezdirilip gösterilmektedir. Tabii ki söz konusu kamplar, göz boyamak amacıyla profesyonel bir şekilde uluslararası gözlemcilerin ziyaretine hazırlanmakta, şartlar geçici olarak iyileştirilmekte, tutuklulara neler söyleyecekleri harfi harfine öğretilmektedir. Ülke aleyhine tek bir kelime et-

⁴¹ *Adı geçen rapor*, s. 11.

⁴² *Adı geçen rapor*, s. 44.

⁴³ *Adı geçen rapor*, s. 47.

⁴⁴ Sean R. Roberts, "a.g.m."

⁴⁵ Mobashra Tazamal, "Chinese Islamophobia was made in the West", <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/chinese-islamophobia-west-190121131831245.html>

⁴⁶ Kate Lyons, "Uigher leaders warn China's actions could be precursors to genocide", <https://www.the-guardian.com/World/2018/dec/07/uigher-leaders-warn-chinas-actions-could-be-precursors-to-genocide>

⁴⁷ James McMurray, "Chinas' uyghur reeducation centers in xinjiang will not produce a loyal and obedient population", theconversation.com/chinas-uyghur-re-education-centers-in-xinjiang-will-not-produce-a-loyal-and-obedient-population-105630, 26-10-2018.

⁴⁸ Matt Schiavenza, "What is Happening in Xinjiang? Four Questions About China's Human Rights Crisis", <https://asiasociety.org/blog/asia/whats-happening-xinjiang-four-questions-about-chinas-human-rights-crisis>, October 29, 2018.

tirilmemektedir.⁴⁹ Bu ziyaretlerden sonra ülkeyi ve sistemi çok iyi bilmeyen gözlemcilerden bazıları maalesef bu göz boyamalara kanmaktadır.

İlginç olan nokta; Çin yetkilileri tarafından eğitim kampları olarak zikredilen toplama kamplarına öğretmenlerin, akademisyenlerin, sanatçıların hatta yurtdışında yüksek eğitim almış kişilerin de gönderilmesidir. Dolayısıyla zikredilen kampların, gerçek manada cezaevinden farksız toplama kampları olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁵⁰

Çin hükümetinin insanlık dışı kamplarına karşı birçok ülkeden tepkiler gelirken, maalesef İslam ülkelerinin çoğunluğu sessizliğe bürünmüştür. Uzun süre bu olaylara tepkisiz kalan Türkiye'nin, "söz konusu kampların derhal kapatılması gerektiğini" deklare etmesi bile dünyada çok büyük yankı uyandırmış, Çinli yetkililer bu tepkinin diğer İslam ülkelere yayılmaması için birçok gazeteci ve diplomatı kampları ziyarete davet etmiştir.⁵¹

Çin yetkilileri, toplama kampları ve bu kamplardaki uygulamalarla Doğu Türkistanlıları asimile edeceklerini zannederken, olaylar tam tersine gelişmektedir. Söz konusu kamplarda kalanlar Çinli düşmanı olarak kamplardan ayrılmakta, toplum içindeki ayrışma daha da hızlanmaktadır. Çin hükümeti kendi eliyle Türklerle Çinliler arasında düşmanlık ve nefret tohumları ekmektedir.⁵²

Dini ve Milli Kültürü Yok Etme Çalışmaları

Çin, 1980'lerde azınlıklara karşı daha hoşgörülü bir politika uygulamaya başlamış, onlara ekonomik, sosyal ve kültürel bazı haklar tanımıştır. Ancak 1990'lardan sonra ılımlı politikaların yerini daha sert daha kısıtlayıcı politikalar almıştır.⁵³ Doğu Türkistanlılar ile Çinliler arasındaki çekişmeleri ve huzursuzluğu, aynı zamanda Doğu Türkistan'ın gelecekte bağımsızlığı riskini ortadan kaldırma yolu olarak, Türklerin milli ve kültürel kimliklerini ve dini inançlarını zayıflatma ve yok etme politikasını uygulamaya koymuştur.⁵⁴ Bu politikaların uygulamaya konulmasının gerekçesi olarak üç önemli sebep yaratılmıştır. İslami radikalizm, Bölücülük ve Uluslararası terör. Özellikle ABD'deki 11 Eylül olayları Çin için ele geçmez bir fırsat olmuştur. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını isteyen, hak ve hukukunu savunan birçok teşkilat Çin tarafından terörist örgüt olarak kabul ettirilmiştir. Dolayısıyla Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki baskı ve şiddeti daha da artırmaya başlamıştır. İslam ülkelerinin ve ABD'nin, Çin'in bu baskı ve zulümlerine sessiz kalmaları, Çin'i daha da cesaretlendirmiştir. Çin hükümetinin baskı ve kısıtlamaları arttıkça,

⁴⁹ <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/preparations-12122018152245.html>, 12-12-2018.

⁵⁰ <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/scholars-12132018162357.html>, 13-12-2018.

⁵¹ Ben Blanchard, "Wary of Xinjiang backlash China invites waves of diplomats to visit", <https://www.reuters.com/article/us-china-xinjiang/wary-of-xinjiang-backlash-china-invites-waves-of-diplomats-to-visit-idUSKCN1QA0XX>, February 21, 2108.

⁵² <https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

⁵³ Patric Meyer, "China's De Extremization of Uyghurs in Xinjiang", <https://na-production.s3.amazonaws.com/documents/Meyer-Uyghurs.pdf>, s. 4.

⁵⁴ "A.g.m.", s. 5.

Doğu Türkistanlılardan tepkiler gelmeye başlamış, bu tepkiler, Çin tarafından bölücülük ve terör faaliyeti olarak dünyaya lanse edilmiştir.

Çin hükümetinin korktuğu en önemli şey, Doğu Türkistanlıların İslami değerlere sıkı sıkıya bağlı olmaları ve milli kimliklerini korumalarıdır.⁵⁵ Dolayısıyla Çin, güçlü İslami geleneklere bağlılığı, İslami radikalizm adı altında bası-kı altına alarak, insanları İslam'dan uzaklaştırmaya gayret göstermektedir. Çinli yetkililer nazarında; namaz kılmak, oruç tutmak, kuran okumak, başörtü takmak, uzun sakal bırakmak, alkol kullanmamak vs. dini radikalizm olarak nitelendirilmektedir.⁵⁶ Çinli yetkililer, Türkleri İslam'dan koparmaları halinde milli kimliklerinden de kolayca vazgeçireceklerini ve onları daha hızlı bir şekilde Çinileştireceklerine inanmaktadır. Nitekim oruç tutmak, çalışma performansını düşürüyor gerekçesiyle öğrencilere ve kamuda çalışanlara yasaklanmıştır. Son birkaç yıldır da toplama kamplarına göndermenin ana nedenlerinden biri olmuştur.⁵⁷ Yaşlı insanların dışında namaz kılmak, kuran okumak büyük bir risk taşımaktadır. Namaz kılan, kuran okuyan veya öğreten kişiler önce fişlenmekte ve ilk fırsatta toplama kamplarına gönderilmektedir.

Uzun zamandır camiler ve mescitler sistemli bir şekilde, Çinli yetkililerce yıktırılmakta ve kapatılmaktadır. İslam dinini yok etme adına bazı tarihi camiler de yıkımdan nasibini almaktadır. Nitekim Hoten şehrinde 1237 yılında yapıldığı tahmin edilen Kiraya Idgah Camii yıkılan tarihi camilerden birisidir.⁵⁸ Mevcut camiler de son dönemlerde boşalmış durumdadır. İnsanlar korkudan camiye gidememektedir. Birçok kişi namazlarını gizlice eda etmektedir. Doğu Türkistanlı çocukların dini etkinliklere katılmaları, gerek evde gerekse herhangi bir yerde dini eğitim almaları, camiye gitmeleri tamamen yasaklanmıştır. Dini etkinliklere katılmak ateşle oynamak olarak nitelendirilmektedir. Çocukların bu tür etkinliklere katılmaması ve ateist olarak yetişmeleri için öğretmenler devreye sokulmaktadır.⁵⁹

Türk ve İslam kimliğini yok etme adına; toplama kampına veya cezaevine atılan anne ve babaların artta kalan çocukları, akrabalarının himayesine verilmeden yetimhanelere veya Çocuk Rehberlik Merkezlerine yerleştirilmekte ve buralarda çocuklar kendi kültür ve dini değerlerinden uzak Çin terbiyesi ile yetiştirilerek asimile edilmeye çalışılmaktadır.⁶⁰ Bu sebeple son birkaç yıl içerisinde yetimhane sayısında inanılmaz artışlar kaydedilmiştir. Nitekim sadece Kaşkar'ın bir bölgesinde 18 yeni yetimhane inşa edilmiştir.⁶¹

⁵⁵ "A.g.m.", s. 7.

⁵⁶ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/09/china-up-to-one-million-detained/>

⁵⁷ <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-AaG-538966-China-Assimilating-or-radicalising-Uighurs-FINAL.pdf>

⁵⁸ Rachael Harris, "Bulldozing mosques: the latest tactic in China's war against Uighur culture", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/07/bulldozing-mosques-china-war-uighur-culture-xinjiang>

⁵⁹ Patric Meyer, "a.g.m.", s. 12.

⁶⁰ M. Timoty Grose, "China's mass incarceration of Muslims can not be left unchallenged", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/13/china-mass-incarceration-muslims-unchallenged-uigher>

⁶¹ Rian Thum, "a.g.m."

İsteyen hacca gidememektedir. Çok az şanslı Müslüman, Komünist Partiye sadakatini taahhüt etmek ve boynuna kontrol amaçlı elektronik alet takmak suretiyle hacca gidebilmektedir.⁶² Yaşlı kadınlar haricinde tesettür yasaklanmıştır. Kırk beş yaşın altında olan kadınların başörtüsü takmaları da yasaklar arasındadır. Uzun sakal bırakmak mümkün değildir. İslami figürler taşımak men edilmiştir. Hatta Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türklerinin, Kazakistan'a ait figür taşımaları, Kazakistan yazılı tişört giymeleri bile yasaklanmıştır.⁶³ Restoran sahiplerinin içki ve sigara içilmez levhası asmalarına izin verilmemektedir.⁶⁴ Çinli yetkililer helal ürünlere karşı da savaş açmıştır. Helal ürün yazılması ve satılmasına yasaklamalar getirilmektedir.⁶⁵ Çocuklara bazı İslami isimlerin konulması, milli düğün törenleri, İslami cenaze törenleri de yasaklanmış durumdadır.⁶⁶

Doğu Türkistan'da Türkçe eğitim yapan okullar çeşitli bahanelerle kapatılmaktadır. Doğu Türkistanlı öğretmenler Çince testlere tabi tutulmakta bu testleri geçemeyen öğretmenler işten atılmaktadır.⁶⁷ Kamu kuruluşlarında, toplu yerlerde Türkçe konuşmak sınırlandırılmıştır. Halk Çince konuşmaya zorlanmaktadır. Doğu Türkistanlılar son dönemlerde gerek kendi vatanlarında gerekse Çin'in başka eyaletlerinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir. Otellerin çoğunluğu Doğu Türkistanlıları yer yok bahanesiyle kabul etmemektedir.⁶⁸ Uçak ve tren bileti almada sıkıntılar yaşanmaktadır.⁶⁹

Bir taraftan da “*akraba olmak*”, “*insanlara faydalı olmak*” ve “*insanların kalplerini birbirine yakınlaştırmak*”, “*aile olmak*” projesi adı altında Komünist Parti tarafından eğitilmiş bir milyondan fazla Çinli, Doğu Türkistan'a gönderilerek Doğu Türkistanlı ailelerin evlerinde kalmaya zorlanmaktadır.⁷⁰ Bu misyoner kitle bir yandan çocuklara hediyeler vererek gönüllerini kazanmaya çalışırken bir yandan da Çince öğretmeye gayret göstermektedir. Aynı zamanda beyin yıkama faaliyetlerini devam ettirmektedir. Ama en önemlisi, ailelerin dini ve milli hassasiyetlerini tespit ve rapor etmeleridir. Bunların raporlarına göre insanlar toplama kamplarına gönderilmektedir.⁷¹

Doğu Türkistanlıları milli ve dini kimliklerinden koparma çalışmalarından birisi de, Çinlilerle Türkler arasındaki evlilikleri teşvik etmektir. Özellikle Türk kızlarının Çinlilerle evlenmeleri büyük destek görmektedir. Nitekim bu türlü

⁶² M. Maochun Yu, “a.g.m.”

⁶³ *Adı geçen rapor*, s. 74.

⁶⁴ *Adı geçen rapor*, s. 32.

⁶⁵ <https://www.ndtv.com/world-news/china-orders-people-poisoned-by-extremism-terrorism-to-confess-crimes-1949653>, November 19, 2018.

⁶⁶ <https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

⁶⁷ Erkin Emet, “Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/EMET-Erkin-DOĞU-TÜRKİSTAN'DA-ÇİFT-DİLLİ-EĞİTİM.pdf>, s. 544.

⁶⁸ Gene A. Bunin, “a.g.m.”

⁶⁹ M. Maouchun Yu, “a.g.m.”

⁷⁰ Timoty Grose, “a.g.m.”

⁷¹ Matt Schiavenza, “a.g.m.”

evliliklerde para, eğitim ve sağlık yardımları yapılmaktadır.⁷² Ancak zaman zaman tehdit ve baskı da devreye girmektedir.⁷³ Bütün bu teşvik ve zorlamalara rağmen Doğu Türkistanlı kızların kahir ekseriyeti Çinlilerle evlenmeyi kabul etmemektedir. Kırsal bölgelerde Çinli ve Doğu Türkistanlıların bir arada yaşayacakları yeni köyler ihdas edilmeye başlamıştır. Bu şekilde Türklerin daha kolay asimile olacaklarına inanılmaktadır. Çin resmi haber kaynağına göre; 2018 yılının ilk üç ayında kırsal bölgelerde yaşayan 461 bin Doğu Türkistanlı “Yoksullukla Mücadele Programı” adı altında başka bölgelere yerleştirilmiştir.⁷⁴

Bütün bu yasaklamalara, zulümlere, baskılara karşı gelen, milli ve dini kimliklerini korumaya gayret gösteren aydınlar da bir bir tutuklanmakta, uzun süreli cezalar almaktadır. Bunlardan birisi, söylediği birbirinden güzel halk şarkılarıyla dikkat çeken ve Türkiye’de de sevilen Abdurehim Heyit’tir. Heyit şu anda Çin zindanlarında haksız bir şekilde zulüm görmektedir. Tek suçu milli kültürüne sahip çıkmasıdır. Aynı şekilde, Çinlilerin haksızlık ve hukuksuzluklarını eleştiren ve bu haksızlık ve hukuksuzlukları dile getirip, yabancı gazetecilerle paylaşan Prof. Dr. İlham Tohti de ömür boyu hapse mahkum edilmiştir.⁷⁵ Maalesef bu şekilde binlerce aydın, suçsuz yere Çin hapishanelerinde ömür tüketmektedir.

Sonuç

1991 yılında Batı Türkistan Cumhuriyetlerinin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) bağımsızlıklarına kavuşmaları, Çin resmi yetkililerini Doğu Türkistan’da bağımsızlık hareketlerinin artacağı endişesine sevk etmiş; dolayısıyla Doğu Türkistanlılara karşı bugüne kadar görülmemiş baskı, zulüm ve şiddet politikaları uygulamaya konulmuştur. Son yıllarda bu baskı ve şiddet dayanılmaz noktalara gelmiştir. Çin hükümeti resmen Doğu Türkistan’da, milli ve dini kültürü tamamen yok etmeyi ve Türkleri Çinlileştirmeyi ana hedef haline getirmiştir. Nitekim milyonlarca insanı zorla toplama kamplarına göndererek zulümle terbiye etmeye ve beyinlerini yıkamaya çalışmak, ana dilde yazmayı ve konuşmayı sınırlamak, dini ibadetleri büyük ölçüde yasaklamak, hürriyetleri kısıtlamak ve Doğu Türkistan’ı adeta açık ceza evine dönüştürmek, bugüne kadar görülmüş bir olay değildir. Tabii ki Çin’in bu kadar pervasızca davranmasında ABD’nin, Avrupa’nın güçlü devletlerinin ve en önemlisi İslam ülkelerinin yeterli tepkiyi göstermemesinin payı büyüktür. Özellikle İslam ülkelerinin, söz konusu dini ve kültürel soykırıma duyarsız davranması anlaşılır gibi değildir. Eğer Türkiye ve diğer İslam ülkeleri Çin zulmüne yeterli tepkiyi göstermiş olsalardı, Çin’in bu derece ileri gitmesi mümkün olmazdı. Çin’in son yirmi yıldır çok yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirmesi, buna paralel olarak askeri alanda güçlenmesi, içerdeki

⁷² <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-AaG-538966-China-Assimilating-or-radicalising-Uighurs-FINAL.pdf>

⁷³ Keoni Everington, “Netizens outraged by ‘gene washing’ wedding between Chinese man and Uyghur woman”, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3442256>, 2018/05/28.

⁷⁴ Emily Feng, “a.g.m.”

⁷⁵ <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/nomination-01302019154746.html>, 30-01-2019.

şiddet politikasının başka bir nedenidir. Çin bugüne kadar çok usturuplu bir dış politika izlemiştir. Mümkün mertebe hiçbir ülke ile çatışmaya girmemeye özen göstermiştir. Kanaatimce, hem ekonomik hem de askeri bakımdan kendini dünyanın gelişmiş ülkeleri ile baş edecek güçte hissetmeye başladığı an bu tutumunu değiştirecek, öncelikle komşu ülkelerin özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın iç işlerine müdahaleye ve bu bölgelere yayılmaya başlayacaktır. Daha sonra başta Japonya olmak üzere birçok ülkeye tehdit oluşturacaktır. Dolayısıyla dünya ülkelerinin bu tehlikeyi görüp gerekli tedbirleri almaları şarttır. Aksi takdirde iş işten geçebilir.

Kaynaklar

BEN, Blanchard: “Wary of Xinjiang backlash China invites waves of diplomats to visit”, <https://www.reuters.com/article/us-china-xinjiang/wary-of-xinjiang-backlash-china-invites-waves-of-diplomats-to-visit-idUSKCN1QA0XX>, February 21, 2108.

BEN, Dooly: “Chinese firms cash in on Xinjiang’s growing police state”, <https://www.afp.com/en/chinese-firms-cash-xinjiangs-growing-police-state>, jun-27-2018.

CHOW, E. - HENDRIX, L.: “Central Asia’s Pipelines: Fields and Dreams and Reality”, *The National Bureau of Asian Research*, NBR Special Report 23, September 2010.

DUAN, J.: “The Energy Industry in Xinjiang, China: Potential, Problems, and Solutions”, <https://www.powermag.com/energy-industry-xinjiang-china-potential-problems-solutions-web>, 01-01-2016.

ERKİN, Emet: “Doğu Türkistan’da Çift Dilli Eğitim”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/EMET-Erkin-DOĞU-TÜRKİSTAN’DA-ÇİFT-DİL-Lİ-EĞİTİM.pdf>

EVERINGTON, Keoni: “Netizens outraged by ‘gene washing’ wedding between Chinese man and Uyghur woman”, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3442256>, 2018/05/28.

EMİLY, Feng: “Crackdown in Xinjiang: Where have all the people gone?”, <https://www.ft.com/content/ac0ffb2e-8b36-11e8-b18d-018173a0340>, August 5, 2018.

GREER, Tanner: “48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp”, <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-chinese-concentration-camp/>

HARRIS, Rachael: “Bulldozing mosques: the latest tactic in China’s war against Uighur culture”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/07/bulldozing-mosques-china-war-uighur-culture-xinjiang>

<http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-AaG-538966-China-Assimilating-or-radicalising-Uighurs-FINAL.pdf>

<https://www.abc.net.au/news/about/backstory/television/2018,09-16/inside-chinas-secret-re-education-camps-cracking-down-on-islam/10249426>

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/09/china-up-to-one-million-detained/>

<https://www.asiasociety.org/blog/asia/whats-happening-xinjiang-four-questions-about-chinas-human-rights-crisis>, October 29, 2018.

<https://www.economist.com/briefing/2018/05/31/china-has-turned-xinjiang-into-a-police-state-like-no-other>

<https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-uyghur-muslim-education-camps-forbidden-beards-pray-pork-xinjiang-a8835861.html>, 22 March, 2019.

<https://www.ndtv.com/world-news/china-orders-people-poisoned-by-extremism-terrorism-to-confess-crimes-1949653>, November 19, 2018.

<https://www.rfa.org/english/news/uyghur/nomination-01302019154746.html>, 30-01-2019.

<https://www.rfa.org/english/news/uyghur/preparations-12122018152245.html>, 12-12-2018.

<https://www.rfa.org/english/news/uyghur/scholars-12132018162357.html>, 13-12-2018.

İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporu, https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf, September 2018.

KUO, Lily: "If you enter a camp, you never come out:inside china's war on Islam", [theguardian.com/World/2019/jan/11/if-you-enter-a-camp-you-never-come-out-inside-chinas-war-on-islam](https://www.theguardian.com/World/2019/jan/11/if-you-enter-a-camp-you-never-come-out-inside-chinas-war-on-islam)

LYONS, Kate: "Uigher leaders warn China's actions could be precursors to genocide", <https://www.theguardian.com/World/2018/dec/07/uigher-leaders-warn-chinas-actions-could-be-precursors-to-genocide>

MAOCHUN, Yu M.: "China's Final Solution In Xinjiang", <https://www Hoover.org/research/chinas-final-solution-xinjiang>, October 9, 2018.

MCMURRAY, James: "Chinas' uyghur re education centers in xinjiang will not produce a loyal and obedient population", [the conversation.com/chinas-uyghur-re-education-centers-in-xinjiang-will-not-produce-a-loyal-and-obedient-population-105630](https://www.conversation.com/chinas-uyghur-re-education-centers-in-xinjiang-will-not-produce-a-loyal-and-obedient-population-105630), 26-10-2018.

MOBASHRA, Tazamla: "Chinese Islamophobia was made in the West", <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/chinese-islamophobia-west-190121131831245.html>

PUTZ, Catherine: "Kazakhstan and the Xinjiang Problem", <https://thediplomat.com/2018/09/kazakhstan-and-the-xinjiang-problem/>

ROBERTS, Sean R.: "Fear and Loathing in Xinjiang: Ethnic Cleansing in the 21st Century", https://www.fairobserver.com/region/asia_pacific/xinjiang-uyghur-muslims-internment-camps-china-human-rights-news-54321/, December 17, 2018.

SCHIAVENZA, Matt: "What is Happening in Xinjiang? Four Questions About China's Human Rights Crisis", <https://asiasociety.org/blog/asia/whats-happening-xinjiang-four-questions-about-chinas-human-rights-crisis>, October 29, 2018.

STEVE, Chao: "Exposed: China's surveillance of Muslim Uighurs", <https://www.aljazeera.com/blogs/asia/2019/01/exposed-china-surveillance-muslim-uyghurs-190130011449217.html>

TİMOTY, M. Grose: "China's mass incarceration of Muslims can not be left unchallenged", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/13/china-mass-incarceration-muslims-unchallenged-uygher>